

Արձակ, Պատմվածք, Հայ գրականություն

16+

ՎՐԹԱՆԵՍ ՓԱՓԱԶՅԱՆ

ՄԱՐԴԱԳԱՅԼ

(Homo homini lupus)

1

Ագարակում բնակվող մանուկը՝ պարտեզի մեջ թողված, վազվզեց թիթեռների ետևից, անցավ ցանկապատից, անգիտակցաբար առաջ գնալով մտավ անտառ... և մոլորվեց:

Թփից թուփ, ծաղկից ծաղիկ հեռացան թիթեռները, մտան խորքերը: Մանուկն էլ նրանց ետևից: Միբուն ծաղիկներ այնքա՛ն կային, որ չնկատեց էլ, թե ինչպես անցել էր մեծ տարածություն և մտել մի անծանոթ տեղ:

Արևը մայր էր մտնում, երբ իրեն գտավ խիտ մացառներով ծածկված մի քարայրի կողքին: Մեծ ժայռ էր, մեջը փորված, իսկ մուտքը ծառերով հովանավորված:

2

Քարայրում բնակություն էր հաստատել գայլի մի ընտանիք: Մի հայր, մի մայր և երկու ձագուկներ:

Ձագուկները ընտանիքի ուրախությունն էին կազմում: Ինչե՛ր ասես, որ չսարքեին չարաճճիները: Գլորտվում էին հողերի մեջ, կնձկնձում, իրար խաճնում, ծիծաղելի ուստյուններ անում ժամերով: Հայրն ու մայրը, լավ ընթրիքից հետո, նստում էին քարայրի առաջ և դիտում լակոտների խաղը:

— Հապա՛, Սա՛մ, ցատկի՛ր, բարձր... — ձայնում էր հայրը իր որդուն, — և շո՛ւտ...

Սամը ցատկում էր: Երկու ոտները գետնից կտրում, մարմնին ծուռ դիրք էր տալիս ու մկանունքները ձգում: Բայց որովհետև շատ գեր էր, իսկույն ցած էր գլորվում, կնձկնձում և դե՛հ... ծիծաղիլ որքան կուգես:

Իսկ Միդը՝ Սամի նիհար քույրը, երբ եղբայրն ընկնում էր, վազվզում էր նրա շուրջը և չարացնում նրան:

Առավոտներն առհասարակ, մի օր մայր-գայլը, իսկ մյուս օր հայրը, հերթով, գնում էին կերակուր որոնելու: Փառք ասածո, շատ էլ դժվար չէր լինում աշխատանքը: Ով գիտենա աշխատել, կարող է ուտելիք գտնել: Գայլերի հասարակության մեջ, ի վնաս ուրիշների, հարստությունը դիզող և ոտները պարզած պորտաբուծություն անողներ չկային, այնպես որ զրկվող չէր լինում: Շրջակայքում ագարակներ, անտառում որսեր շատ: Հո՛ւփ... մի ուլ կամ մի գառ, մի ճագար կամ մի նապաստակ, և այդպես, մի քանի հատը բավական էր լինում

ընտանիքի ամբողջ օրվա ապրուստի համար: Ավելորդն ի՞նչ էին անելու, մի՞թե բավ չէր կուշտ լինել և պահանջներին գոհացում տալը:

Հայր-գայլը, ասենք, մի քիչ մեծ ստամոքս ուներ, բայց ավելի ուժեղ էլ էր ու ճարպիկ: Կեսօրիններից հետո, երբ քաղցում էր, մի քանի ժամ դուրս էր գնում և թփերի տակ գտնում էր ուտելու բան: Ձմեռը մոտ չէր դեռ, այնպես որ գայլի ընտանիքը երջանիկ օրեր էր անցկացնում խիտ անտառի խոր քարայրի մեջ:

Բայց այդօր, երբ ագարակի մանուկը մոտենում էր քարայրին, տանտեր Սարհոնը դեռ չէր վերադարձել կեսօրվա պտույտից, չնայելով, որ մութն իջնում էր անտառի մեջ: Տիրուհին՝ Ջեբը, անհանգիստ էր. շատ էլ ախորժակով չէր, որ դիտում էր փոքրիկների խաղերը: Անհանգիստ, սպասող ակնարկներ էր ձգում քարայրի դռանը:

— Դե՛հ, քիչ հանդարտ, երեխայք,— ձայնեց նա վերջապես,— լռեցեք, տեսնենք հայրիկը չի՞ գալիս:

Միդն ու Սամը վազեցին դեպի դուռը:

— Տեսնենք հայրիկը չի՞ գալիս,— ասաց Միդը:

— Տեսնենք,— կրկնեց Սամը:

Ինչ ասել կուզի, որ վազելու մեջ Սամը ետ մնաց: Ոչ միայն ետ մնաց, այլև երկու անգամ գլորվեց ու թողեց, որ քույրն առաջ անցնի:

Նրանք դուրս եկան քարայրից:

Միդը թփերը դեն տվավ, վազեց մի մացառի միջից և դեմառդեմ գալով մանուկին, վախեցած կանգ առավ:

— Վա՛յ,— գոչեց նա,— մի գազան... — Մի գազա՞ն,— կանչեց նրա ետևից Սամը,— մի ճշմարիտ գազան:

— Նայի՛ր:

Ծաղկեփունջը ձեռքին, կանգնել՝ գայլուկներին էր գիտում մանուկը: Գայլ երբեք չէր տեսել, շուն կարծեց նրանց:

Բայց Միդը, երբ զարմանքից ուշքի եկավ, մի ճիշտ արձակեց և ետ փախավ. Սամը գլորվելով հետևեց նրան: Երկուսն էլ հեռավոր ներս ընկան քարայրը:

— Մայրի՛կ... գազա՛ն,— աղաղակեցին նրանք:

Մայր-գայլը սկզբում չհասկացավ. հետո, երկու ուսոյունով կտրեց տարածությունը, ցնցեց մացառներն ու զարմացած մնաց:

— Ա՛,— ասաց նա՝ տեսնելով մանուկին,— մի փոքրիկ Օձ է:

— Օ՛, ի՛նչ մեծ շուն,— մտածեց մանուկը և վախեցավ:

Միդը հասել էր մորը:

— Տեսա՞ր, մայրիկ, ի՞նչ մեծ գազան է:

— Սա դեռ ձագուկն է, աղջիկս, — ասաց մայրը, — պիտի սպանեք սրան, քանի չի մեծացել: Սա աշխարհիս ամենախորամանկ ու գծուծ անասուններից մեկն է. ինչքան լավություն անես, այնքան վնաս կտա քեզ:

— Չսպանենք, մայրիկ — գոչեց Սիդը, — տուր մեզ խաղանք:

— Ինչե՛ր ես խոսում, աղջիկս, — վախեցավ մայրը. — սա քեզ, իրավ է, առաջ կգգվի, խաբեությամբ մոտ կգա, բայց հենց որ առիթը գտնի, կխեղդի և վրադ էլ կծիծաղի. սա մեր թշնամին է. պիտի ուտել սրան...

— Չե՛, մայրիկ, — խնդրեց Սամն էլ, որ այդ միջոցին հասնում էր. — քաղցած չենք, պահենք սրան, հետը կխաղանք:

Տիրուհի Ջեբը շատ անգութ կին չէր, այդ օրն էլ քաղցած չէր, կուշտ կերել էր: Ամեն մարդ գիտե, որ երբ գայլը կուշտ է լինում, նա այլևս ոչ ոքի չի վնասում: Մարդի պես խո չէ՞, որ ուտելուց եթե տրաքվելիս անգամ լինի, իր նմանին էլ դեռ կպատառոտի:

Մանուկը սիրտ էր առնում, տեսնելով, որ իրեն վնաս չեն հասցնում: Մոտեցավ, կռացավ դեպի Սիդը և սկսեց փայփայել: Ջեբի սիրտը շարժվեց:

«Աստվածները վկա, — մտածեց նա, — այս Օծուկը դեռ մանուկ է և չար չի երևում»:

Սիդն էլ սիրեց Օծուկին: Լիզում էր նրա ձեռքերն ու երեսը: Քիչ-քիչ Սամն էլ մոտ եկավ: Օծուկը նստեց խոտերի վրա, Սամը մի քանի ուսույնով ուզեց նրա ծնկներին ելնել, հետո գլորվեց, Սիդին ծիծաղեցրեց, և Ջեբը մոռացավ, որ մի վտանգավոր թշնամի շոյում էր իր գավակներին: Օծուկն էլ տեսավ, որ մեծ շունը՝ Ջեբը, իրեն չէր վնասում: Ժպտաց վախախառն քծնող մի ժպիտով. — դա մարդկային ոգու նշանն էր — սիրտ առավ և սկսեց խաղացնել գայլուկներին:

«Ի՞նչ կա, — մտածեց բարի գայլուհին. — մանուկներս սիրեցին Օծուկին. կպահեմ ինձ մոտ և կտվորեցնեմ, որ մեծանա էլ, մեզ հետ բարեկամ մնա...»:

Բայց ի՞նչ պետք էր անել տանտեր Սարհոնին, որ նա Օծուկին իր ստամոքսը չմտցներ...

3

Այդպես էր մտածում բարի Ջեբը, երբ քարայրը ծածկող մացառները շարժվեցին, և հսկա Սարհոնը փոշոտ, հևալով՝ ներս ընկավ:

Գզգզված էր նա. այնքան հոգնած, որ ոչինչ չնկատեց:

Գնաց մի անկյուն և ընկավ ցած:

Վախեցավ Ջեբը, վազեց դեպի նա:

— Ի՞նչ է եղել քեզ, սիրելիս, — հարցրեց սարսափած: — Այդ ի՞նչ փոշի է վրադ, հագուստդ ինչո՞ւ է բզկեղեղեղ եղել... վա՛յ ինձ, արյուն կա ոտներիդ վրա. ո՞ւր էիր, ի՞նչ պատահեց:

— Թող քիչ շունչ առնեմ, կին դու,— մոմոաց Սարիհոնը հոգնած ձայնով. — մահվանից ազատվեցի. քիչ մնաց, որ ինձ այլևս չտեսնեիք:

Սամն ու Սիդը հորից վախենում էին և դրա համար էր, որ երբ Սարիհոնը ներս ընկավ, նրանք թողին Օձուկին ու մի կողմ քաշվեցին: Իսկ Օձուկը մի տեսակ սարսափ զգաց տանտիրոջ մեծ հասակից և արյունով լիքը աչքերից, ետ-ետ քաշվելով գնաց մի մուր խորշ ու կծկվեց այնտեղ:

— Խոսի՛ր, մա՛րդ,— ճչաց գայլուհին,— ասա՛ տեսնենք որտե՞ղ էիր, ի՞նչ է այդ վիճակդ:

Այն ժամանակ Սարիհոնը, որ աչքերը քիչ փակել էր և մեջքի վրա գետին փռվել, բարձրացավ, կռթնեց պատին ու ասաց դողդոջուն ձայնով.

— Պատմեմ, թե ինչո՞ւ այսպես եղա: Քիչ մնաց ինձ սպանեին այսօր: Գնացի անտառի խորքերը, թփի տակից մի չաղ նապաստակ գտա և ընթրիքս արի նրանով. հետո, որովհետև կշտացել էի, ընտրեցի մի զով տեղ ջրի եզերքում և քիչ թեք ընկա: Սքանչելի էր եղանակը, փչում էր մեղմ քամին, կչկչալով վազում էր ջուրը, մարգերի ախորժելի կանաչությունը զմայլեցնում էր: Ես վայելում էի բնության գեղեցկությունը և հանգիստ սրտով պատրաստվում էի մրափելու... Երբ հանկարծ, ինձնից ոչ շատ հեռու լսվեց մեր սուսկալի թշնամու ձայնը. մեր այն ցեղակիցներից մեկի, որոնց Օձերը զինեցին մեր դեմ. մեր այն ցեղակիցները, որոնք այնքան ստորացան, այնքան ընկան, որ ոչ միայն սողոսկում են Օձերի ոտքերի տակ, ոչ միայն լիզում են նրանց զարնոդ ձեռքը, այլև մեզ, իրենց եղբայրներին, ամեն բոլոր մատնում են օտարին... Պնակալեզ-շան ձայն էր, որ լսվեց: Վեր թռա. հարկավոր էր պաշտպանվել: Բայց լավ գիտես, կի՛ն դու, որ հազար անդամ ավելի դժվար է ազատություն հուսալ, երբ մատնվում ես եղբորդ ձեռքով: Պնակալեզը գտել էր իմ տեղը և գալիս էր: Աշխատեցի փախչել. ինձ նկատեցին, ետևիցս ընկան խմբով, կծեցին, պատառոտեցին... Հագիվ դուրս պրծա, և ահա տեսնում ես վիճակս...

Ասաց Սարիհոնը և նորից աչքերը փակեց: Իսկ Ջեբը գայլուկից դողում էր:

Մի բոլոր խորին լռությունն էր, որ թագավորեց քարայրում: Հետո գայլը նորից բաց արավ աչքերը և մրմնջաց բողոքող ձայնով:

— Օ՛, այդ մարդի՛կ, այդ Օձե՛րը... Ի՞նչ էի արել ես նրանց: Մի՞թե իրավունք չունենք մենք էլ վայելելու բնությունը. մի՞թե ամեն բան միայն նրանց է պատկանում և ուրիշ ոչ ոքի:

— Մարդկանց անգթությունը,— ասաց Ջեբը,— հայտնի է, պարզ է. այդ ոչի՛նչ. բայց ի՞նչ ասել մեր պնակալեզ եղբայրների մատնության մասին:

— Է՛հ, կին դու, չէ՞ որ նրանց էլ մարդն է, որ զինել է մեր դեմ. այդ մարդ-օձի պես անգութ, անսիրտ և գազան արարած չկա աշխարհում... Ո՛չ, չկա... և նրանց պիտի ոչնչացնե՛լ...

Այդ ժամանակ միայն գայլուհին հիշեց փոքրիկ մանուկին. հիշեց և սարսափեց: Ի՞նչ պիտի աներ, եթե ամուսինը զգար նրան, չէ՞ որ պիտի բզկտեր: Օձուկին նա սկսել էր սիրել և չէր կամենա նրա մահը. Սիդն ու Սամը կմեռնեին, եթե Օձուկին մի վնաս հասնելու լիներ:

— Չէ՛, մա՛րդ,— ասաց նա ամուսնուն. — մարդը այնքան մեղավոր չի դրանում. ոչնչացնելու արժանի մեր այն պնակալեզ եղբայրներն են, որոնք մատնում են մեզ: Առանց նրանց մատնության Օձը ե՞րբ կարող է մեր տեղը գտնել, մեզ հասնել, մեզ վնասել: Նա ի՛նչ է որ... քանի՛-քանի՛ օձերի դու ինքդ պատառոտել ես:

— Իրավ է,— մոմռաց Սարհոնը.— մարդը, չնայելով իր խորամանկության և չարասրտության, շատ թույլ է և վախկոտ. մի գայլ նրանց հինգ-վեցին կպատառոտի, եթե այն անիծյալ Կարմիրերեշը (կրակը) չունենան իբր գենք:

Զեբը քիչ շունչ առավ. ամուսինը մեղմանում էր. այժմ ժամանակ էր մանուկի գոյությունը հայտնելու: Եվ որովհետև ինչ ուզենա կինը՝ կարող է անել, և որովհետև տղամարդը վայրկյաններ կան, երբ պատրաստ է կնոջ ասած հիմարություններին անգամ հպատակվել— մի ժամից հետո այնպես եղավ, որ Օծուկը ներկայացավ քարայրի տիրոջ:

Սա նախ մի խոժոռ ակնարկով զննեց նրան, հետո դարձավ կնոջն ու ասաց.

— Քիչ ավելի մեղմ դեմք ունի: Բայց մեծանա թե չէ, նույն գազանը կդառնա: Ինչ որ է. թող մնա մեզ հետ, տեսնենք ինչ կլինի:

Եվ փոքրիկ մանուկը մնաց անտառում, գայլի ընտանիքի մեջ ու մեծացավ այնտեղ:

4

Մնաց մանուկն անտառում շատ և շատ տարիներ, գայլի ընտանիքի մի անդամը, Սիդի և Սամի եղբայրը եղավ և մեծանում էր նրանց հետ:

Գայլուկները չէին վախենում նրանից: Պատահում էր մեկ-մեկ, որ բնագդաբար, սարսափով ետ էին քաշվում, երբ նա երևում էր, բայց քիչ-քիչ այդ խորթությունն էլ վերացավ. գոնե երկու կողմից էլ չգարգանալով, անգործ վիճակի մեջ մնաց, իսկ մանուկն սկսեց գայլերի լեզուն սովորել:

Զեբը նրա հետ լավ էր վարվում. մինչև իսկ սիրում էր նրան, որովհետև Օծուկը ճարպիկ էր, մազլցում էր ծառերի վրա, անուշահամ ձվեր գտնում, փափկամիս թռչուններ որսում և նրանցից գայլուկներին համեղ կերակուր պատրաստում:

Տանտեր Սարհոնն էլ սկսեց քիչ-քիչ սիրել նրան:

— Սա Օծուկ չէ, — ասում էր նա հաճախ, — Օծուկը այսպես քաղցր ու բարի չի կարող լինել:

Այդպես, գայլի ընտանիքը իր նոր անդամի հետ շարունակեց երջանիկ կյանք վարել երկար տարիներ: Ոչինչ չէր վրդովում նրանց երջանկությունը. մի քանի թեթև դեպքեր շուտով մոռացվում էին, և մանուկն էլ մոռանում էր, որ ինքը օտար է ընտանիքի համար:

Եկավ աշունը:

Անտառը սկսում էր մերկանալ, լռել ու գույնը փոխել: Անձրևային օրերին հաջորդում էին մթին գիշերները, բայց լավ օրերն էլ պակաս չէին, մանավանդ, դեռ սկզբի ամիսներում:

Գայլի ընտանիքն ավելի շատ և ավելի հեշտությամբ էր որս գտնում, դրա համար էլ գիշերները դուրս գալու պետք չունեի: Մնում էր նա քարայրի խորքում, և եթե լուսին կար նրա առջև, հայրն ու մայրը մի կողմ էին նստում, իսկ մանուկները խաղեր էին սարքում և օդը ուրախ աղմուկով լցնում:

Մի երեկո էլ, երբ մթնել էր, և բոլորը ընթրիքի նոր էին նստել, հանկարծ քարայրի դռան առաջ փայլեցին երկու աչքեր, և լսվեց մացառների խշրտոց:

— Ո՞վ է այդ,— ոռնաց Ջեբը:

— Բարեկամ է,— լսվեց մի խռպոտ, անախորժ ձայն, հետո առաջ եկավ մի մեծ դեմք:

— Մեծ Խորհրդի Կարմիրն է,— ավելացրեց ձայնը մոտից:

Սարհոնի դեմքը խոժոռվեց: Այդ քսու գայլի գալը լավ բան չէր գուշակում: Բայց ոչինչ անել չէր կարելի, որովհետև Կարմիրը գայլերի Մեծ Խորհրդի մեծափառ զգիրն էր, նրա սուրհանդակը:

— Համեցե՛ք, ներս մտի՛ր, Կարմի՛ր,— ասաց Սարհոնը,— համեցե՛ք ընթրիքի:

— Ո՛չ, շնորհակալ եմ,— ասաց Կարմիրը դռան մոտից,— ես նոր եմ ընթրել... Բայց ինչ-որ Օձի հոտ է գալիս այստեղից:

— Այդ ոչինչ, Կարմի՛ր,— խոսեց Սարհոնը,— երևի շատ կուշտ չես ընթրել այսօր... ներս եկ, տեսնենք, Կարմի՛ր, ի՞նչ լուր ես բերում մեզ:

Կարմիրը ներս եկավ: Բորենու նման ցից ու զգգզված մազերով, խորամանկ, գողի պես նայող աչքերով փոքրիկ գայլ էր նա:

— Գիտե՞ս, Սարհոն,— ասաց մտնելիս,— ես Մեծ Խորհրդից եմ ուղարկված, ժամանակ չկա կորցնելու: Մեծ Խորհուրդը գումարվել է Կլոր բլրի վրա և քեզ իր ատյանն է կոչում:

— Ի՞նչ, իր ատյա՞նը... ինչո՞ւ,— հարցրեց Սարհոնը այլայլված,— ես ոչինչ չեմ գործել հասարակաց օրենքների դեմ:

— Ես իրավունք չունեմ քեզ պատճառը հայտնելու,— ասաց Կարմիրը լուրջ և խորհրդավոր դեմքով,— հանուն օրինաց՝ քեզ կոչում են Մեծ Խորհրդի ատյանը և...

Եվ ստացավ նա մի խրոխտ կերպարանք:

— Եվ ի՞նչ,— ընդհատեց նրան Ջեբը ծաղրական դեմքով,— չլինի՞ ինչ էլ են կոչում այդ Մեծ Խորհրդի վսեմաշուք ատյանը:

Մեծաշուք պատգամավորը վիրավորվեց մի կնոջ այդպիսի ծաղրական ձևերից:

— Ո՛չ,— ասաց նա կծու ձայնով,— այդպիսի տեղերում կանայք գործ չունեն... կանայք ձայն չունեն...

— Հողը գլխներիդ,— գոչեց գայլուհին,— առանց մեզ դուք ձայն կարո՞ղ եք ունենալ:

Կարմիրը, երևի մտածելով, որ կնոջ հետ զլուխ դնել պետք չէ, մանավանդ իր պես մի մեծանձն պաշտոնյայի համար. աշխատեց հեգնող ժպիտ կազմել դեմքի վրա, նայեց Ջեբին, ապա Սարհոնին դարձավ և ասաց.

— Հը՛... Մեծ Խորհրդի հրամա՛նը.. մի՞ թե չես ուզում գալ:

— Գնա՛նք,— պատասխանեց գայլը ոտքի ելնելով,— ամեն գայլ պարտավոր է հպատակվել իր դրած օրենքներին... Առա՛ջ ընկիր...

Կարմիրն առաջ անցավ, քայլեց մինչև դուռը, ապա կանգ առավ, դարձավ և ասաց.

— Գիտե՞ս ինչ, Սարհոն եղբայր, գործից երևում է, որ Օձուկին էլ հարկավոր է հետներս վերցնել, ի՞նչ հարկավոր է ինձ նեղություն տալ նորից գալու:

— Օձո՛ւկ,— գունատվեց Սարհոնը, — ո՞վ է այդ:

Կարմիրը գլխով մանուկին ցույց տվավ:

— Ի՛նչ,— բացականչեց Զեբը.— Խորհուրդը գիտե՞նք մասին:

Կարմիրը պատկառանք ազդող կերպարանք կազմեց և գլուխը ցցելով ասաց.

— Սարհոն եղբայր և դու, տիկի՛ն, մի անգամ ընդմիջտ պիտի գիտենալ, որ Մեծ Խորհրդից ծածուկ ոչինչ չի մնում:

Ապա թողնելով խոսելու այդ ձևը, ավելացրեց.

— Դեհ, կանչիր Օձուկին, և գնանք:

— Վա՛յ ձեր գլխին,— ոռնաց Զեբը առաջ գալով,— կորսվիր դու էլ ու Մեծ Խորհուրդդ էլ...

— Տիկի՛ն... — մոնչաց բարկությամբ Խորհրդի ներկայացուցիչը,— Սարհոն եղբա՛յր, կնոջդ լռեցրու և գործված անարգանքը դադարեցրու... հանուն օրինաց...

— Շո՛ւտ, դուրս կորիր, քսու,— որոտաց նրա վրա գայլուհին և մոտ վազեց:

Կարմիրը, որ ետ–ետ էր քաշվել, դուրս ցատկեց: Առյուծի լեղի՞ էր կերել, որ մի կնոջից չվախենար:

— Աստված իմ, տիկին,— ասաց նա,— ինչո՞ւ ես բարկանում, ես իմ պաշտոնս եմ կատարում:

— Կորիր... էլ ստվերդ թող չերևա այստեղ:

— Գնանք, եղբա՛յր, գնա՛նք,— գոչեց Կարմիրը Սարհոնին և շտապով առաջ ուստնեց:

Ու երկու գայլերը շուտով անհետացան մթության մեջ:

5

Կլոր բլուրը, որ գտնվում էր անտառի մեջտեղը, մի լերկ տափարակ ուներ իր գագաթի վրա: Այդտեղ էր, որ հավաքվել էր գայլերի Մեծ Խորհուրդը:

Մոտ հարյուր գայլ էին: Ետևի ոտների վրա, դունչները ցցած, շրջանակաձև նստել էին, մեջտեղը մի մեծ կրկես բաց թողել և խորհում էին:

Մեկը միայն, որ նախագահ էր, մտել էր շրջանի մեջ, գնում էր, գալիս, երբեմն կանգ առնում, դունչը բարձրացնում ու մի երկար ոռնոց արձակում: Հազիվ նա այդ վերջացնում էր, բոլորը միասին արձագանք էին տալիս նրան:

Ահա թե ինչումն էր բանը: Նախագահը ճառախոսում էր գնալով-գալով և որովհետև, ըստ գայլերի, երևի շատ լավ էր խոսում, անդադար ծափահարում էին նրան, այսինքն՝ ոռնում էին:

— Քաջ գայլե՛ր, քաղաքացիներ...

— Բրավո՛, բրավո՛ ..

— Այսօր մենք ժողովվել ենք մի մեծ, շատ մեծ գործի առիթով, որ մեր ընդհանուրիս շահերին է պատկանում...

— Ո՛ւ, ո՛ւ ո՛ւ...

—... Թշնամին մեր մեջն է, նա օձի պես սպրդել է, շան պես հաճելի լինելով, գրավել է մեր եղբայրներից մեկի, մանավանդ մի թույլ, ողորմելի կնոջ սիրտը...

- Աօ՛ օ՛ օ՛...

—... Ցավալի է, որ մեր եղբայրները այսքան երկար ժամանակ նենգ օձին տաքացնում են իրենց ծոցում, մի օձի, որին արժե ուտել միայն, ուտե՛լ, այո՛ ... կտրտել և ուտել...

Այստեղ, անշուշտ, պատկառելի նախագահը ուզեց մի կատակաբանությամբ համեմել իր լուրջ ճառը, ուստի մի ժպիտ կազմեց դեմքի վրա և ավելացրեց.

—... Ուտե՛լ... իհարկե, այդպիսի համեղ պատա՛ռ, այդ անիծածների միսը շատ համով է լինում:

— Աո՛ւ, աո՛ւ, աո՛ւ...

Բոլորի բերնի ջրերը ծորալ սկսեց. ոչ ոք ծիծաղեց: Ուտե՛լ, ա՛հ... Եվ ո՞ր գայլը այնուհետև կհակառակեր պատկառելի նախագահի այդպիսի համոզիչ ճարտարախոսությանը:

Երկար, բավական երկար խոսեց մի ճառ, որում նա գործադրեց ճարտարախոսության և հոռետորության բոլոր ձևերը, տրամաբանական բոլոր օրենքները: Օրինակ, երբ կամենում էր շեշտել մի խոսք, առջևի ոտների վրա ցատկում էր, երբ ուզում էր ազդու անել, պոչն էր ցցում դեպի լուսինը, իսկ երբ կամենում էր մի լավ ոճ գործածել, ասում էր. «Ուտել, կտոր-կտոր անել, մսերը ծամել» և կամ՝ «Հանուն ընկերական ապահովության, կոտորել նրան և բաժանել խորհրդի անդամների մեջ...»:

Իսկ եթե բան է, ասում էր, թե՛

«...Իհարկե, մեծ մասը թողնելով նախագահին, որ նեղություն է կրում...»,— իսկույն մի խուլ շշուկ էր բարձրանում: Ճառախոսության այդ ոճը վաղուց հնացել էր. ինչպե՛ս էր թույլատրում իրեն նախագահը գործածելու նրան:

— Աո՛ւ, աո՛ւ...

Ահա այդպես զբաղված էր Մեծ Խորհուրդը, երբ Կարմիրն ու Սարիռնը հասան բլրին:

Կարմիրն առաջ անցավ, երկու ուստյուն գործեց, խոնարհվեց նախագահի առաջ և ասաց.

— Ժողովի հրամանը կատարեցի, ահա Սարիռնը:

— Թող գա, թող գա,— ձայնեցին բոլորը:

Եվ Սարհոնը մտավ շրջանի մեջտեղը: Երկար ժամանակ էր, որ նա ոչ միայն Մեծ Խորհրդին չէր ներկայացել, այլև շատ գայլերի հետ կտրել էր իր հարաբերությունը: Դրա համար էլ մի քոպե բոլորը լռությամբ դիտեցին նրան: Այնուհետև նախագահը նստեց ետևի ոտների վրա և ասաց մեծափառորեն.

— Սարհոն եղբայր, Մեծ Խորհուրդը գումարվել է այսօր և քեզ իր աստյանը կոչել: Գայլ եղբայրները քո անձիդ դեմ ոչինչ չունեն, եթե անհանգիստ աչքով չդիտեին այն անիծյալ, մեր ցեղին թշնամի գազանին, որ մտել է մեր մեջ: Դու նրան պահում ես, կերակրում. նա արդեն մեծացել է, շուտով կսկսի Կարմիր-հրեշը գործածել, և այն ժամանակ գիտե՞ս, թե ինչ է նշանակում այն թշնամին, որ մեր տունն ու տեղն է ճանաչում, որ մեր լեզվին ու օրենքներին է ծանոթ... Խոսի՛ր, ի՞նչ ես մտադիր անել:

— Այո, խոսի՛ր,— ձայնեցին բոլորը:

Սարհոնը զգաց, որ Օձուկի բանը բուրդ է: Գայլերը ուտելու փափագ ունեին, և մանուկի փափուկ մորթը գրգռել էր նրանց ախորժակը:

Նա ստիպվեց նախ համառոտապես պատմել մանուկի մուտքը իրենց մեջ, հետո պարզեց նրա մեղմությունը, նրա՝ իր մանուկների բարեկամ դառնալը...

— Գայլ եղբայրներ, — վերջացրեց նա, — ես չեմ կարծում, որ դուք այնքան անգութ լինեք՝ զարնելու համար մի անգեն անձի. չե՞ որ այդ Օձուկը այնքան վարժվել է մեր մեջ, որ այլևս մոռացել է, թե ուրիշ հասարակության է պատկանում, մոռացել է, որ մեզ թշնամի է:

Հազիվ թե վերջացրել էր, երբ մի երիտասարդ անդամ վեր թռավ, խոսք ուզեց և սկսեց ճառել ժառանգականության մասին, որով և հաստատեց, թե Օձուկը իր պապերից ժառանգած լինելով դեպի գայլերը թշնամություն, վաղ թե ուշ նրա մեջ վերաբրտադրվելու էր եղած բնագործ:

Նրա ճառը ազդեցություն թողեց. բայց այդ միջոցին գայլերի մեջ հեղինակություն ունեցող մի հին պատերազմիկ առաջ եկավ և ասաց.

— Զինենք այդ Օձուկին իր եղբայրների դեմ մեր օգտին, ինչպես որ մարդիկ զինել են մեր եղբայրներին՝ շներին, մեր դեմ և մատնիչներ դարձրել նրանց:

— Կեցցե՛, կեցցե՛, ա՛ռու..., — ոռնացին ամեն կողմից:

— Բայց, գա՛յլ եղբայրներ, — խոսեց նորից Սարհոնը, — դա մի այնպիսի ցածություն կլինեք, որին միայն մարդիկ են ընդունակ, իսկ մեզ, գայլերիս, դա պատիվ չի բերի: Ի՞նչ կասե մեր ապագա սերունդը, եթե իմանա մեր այն աստիճան թուլությունը, որ ստիպված ենք եղել այդպիսի ստորությունների դիմել... Ո՛չ, եղբայրներ, թող միշտ մեր անունը անաղարտ մնա մեր սերունդների համար: Մենք անոթի չենք մնա երբեք և ոչ էլ կոչնչանանք. մեր ձեռքերը և ուժը մեզ միշտ կերակրել են ու պաշտպանել. չլինենք մարդկանց պես...

— Այո՛, այո՛, — ձայնեցին շատ երիտասարդ գայլեր, — Սարհոնը ազնիվ գաղափարներ է հայտնում. մենք համամիտ ենք նրան:

Բայց որովհետև ինչ երիտասարդությունը լավ է գտնում, ծերությունը՝ վատ, որովհետև հնի և նորի, ծերության և երիտասարդության կռիվը գոյություն ունի բոլոր արարածների մեջ, դրա համար էլ իսկույն ծեր գայլերը հնամյա պատերազմիկի կողմը բռնեցին Սարհոնի դեմ, և ահա հասարակությունը բաժանվեց երկու կուսակցության:

Ծերերը պնդում էին, որ հանուն խոհեմության, զգուշության և ընկերության հարատևության պետք է լռեցնել «ձվից նոր դուրս եկածներին» և փոքրին էլ, քաղաքականորեն, իբր զենք գործածել թշնամիների դեմ:

Երիտասարդները, ընդհակառակը, գոռում էին և անտառն էին թնդացնում իրենց աղմուկով, որ հանուն ճշմարտության, որ ազգություն չունի երաժշտության և սիրո պես, հանուն ազնվության, որ համամարդկային է, պետք չէ այդպես անել:

Համենայն դեպս Օձուկը վտանգից ազատվել էր: Նրան էլ չէին ուտելու, և այդ շատ ցավ ազդեց Մեծ Խորհրդի նախագահին, զգիրին և մյուս պաշտոնյաներին, որոնք միշտ լավ ախորժակ ունեին: Բարկությունից նախագահը աստամները կրճտացրեց Օձուկի ապահովությունը կամեցող երիտասարդների դեմ և գոռաց.

— Ուտենք Օձուկին, ոչնչացնենք նրան. ահա խռովություն սկսեց սերմանել մեր մեջ:

— Ո՛չ, ո՛չ,— ձայնեցին քաղաքագետները,— կենդանի թողնենք և իրք զենք գործածենք մեր թշնամիների դեմ:

— Ո՛չ, ո՛չ,— մեջ մտան երիտասարդները,— կենդանի թողնենք, և ազնվությամբ վարվենք նրա հետ:

— Գետինն անցնեք ձեր ազնվությամբ,— ոռնաց նախագահը և անցավ ծերունիների կողմը: Պաշտոնյաներն էլ նույնն արին իրենց պաշտոնի բերմամբ. բացի դրանից, չնայելով, որ երիտասարդ էին, բայց ավելի լավ ախորժակ ունեին, քան լավ գաղափարներ:

Բարձրացավ դժոխային աղմուկ անտառի մեջ. կարգ չմնաց. ամեն ոք խոսում էր: Վիճում էին, իրար դեմ քայլելով՝ պոչները թափ տալիս, ապա ետ դառնում և իրենց կողքինի ականջը խլացնում:

— Խո՛սք կուզեմ...

— Արձանագրե՛լ բողոքս...

— Ի կա՛րգ, պարոննե՛ր...

Ո՞վ էր լսողը. մարդիկ կարգ-կանոն գիտե՞ն, որ գայլերը գիտենան:

Կամաց-կամաց, որովհետև կուսակցական, մանավանդ ուժեղ ձայնարկությունների զորությունը երիտասարդների կողմն էր, ծերունիները սկսեցին ետ քաշվել:

— Գնանք, գնանք, իզուր ժամանակ ենք կորցնում,— նշան տվավ հին պատերազմիկը:— Ժողով հո չե՛. ամեն մի երեխայի խոսելու են թողնում:

— Այնպես չէ՞, — մոտեցավ նրան մի ուրիշ ծեր, — ժամանակս խիստ փչացել է. ո՞վ էր տեսել, որ այդպիսի կաթնակերները ծերերի դեմ խոսեն:

— Է՛հ, իհարկե, այլևս գայլությունը կսկսի վատասերվել, — դիտեց մի երրորդ ծեր:

— Զարմանալի է, — դիտել էր տալիս մի ուրիշը, — ինչո՞ւ է նախագահը լռել և վռնդել չի տալիս ժողովից բոլոր այդ աղմկարար երեխաներին. էլ ոչ ծերերի պատիվ մնաց, ոչ կարգ-կանոն... թե ես կլինեի նախագահ...

Եվ այսպես կամաց-կամաց ծերերը հեռացան: Բլրի վրա մնացող երիտասարդներն էլ կես ժամի չափ գոռոռացին, աղմկեցին, սպառնացին և նրանք էլ գնացին:

Բլուրն ամայացավ: Այդ միջոցին էր, որ թփի տակից դուրս եկան Զեբը և Օձուկը, որոնք ժողովի կեսին հասել և պահվել էին թփի ետևում և այնտեղից լսել էին ամեն բան:

— Տեսա՞ր, — ասաց Զեբը՝ դառնալով Օձուկին, — ես քեզ չասացի՞, որ նրանք, բացի դատարկ խոսելուց, ոչ մի հավաքական վճռի ընդունակ չեն. չասացի՞, որ պիտի կռվեն և առանց վճիռ տալու ցրվեն... Հոդեմ ես դրանց գլուխը...

Մանուկը չպատասխանեց: Խորունկ մի մտածություն համակել էր նրան: Այդ օրը շատ նոր բաներ էր լսել: Բառեր, մանավանդ, որոնք հանկարծակիի էին բերել նրա միտքը:

Ի՞նչ բան էր այդ «մարդ» կոչված արարածը, որի եղբայրն էին համարում իրեն: Ուրեմն ինքը գայլերի հասարակությանը չէ՞ր պատկանում. ուրեմն ուրիշ եղբայրն է՞ր ուներ...

Այսպես աղոտ, շատ աղոտ ու շփոթ կերպով սկսեցին վերարտադրվել նրա մեջ խառնակ պատկերներ: Սկսում էր հիշել ծառեր, շենքեր, տարօրինակ, ոչ-գայլային դեմքեր... և, այլևս ոչինչ... Օ՛, որքա՛ն վաղուց էին դրանք:

Գրեթե չէր լսում Զեբին:

— Մայրիկ, — ասաց նա հանկարծ, — ի՞նչ բան է այդ մարդ կոչվող արարածը, որին ինձ եղբայր էին համարում և որոնց դեմ էին ուզում զինել ինձ:

Զեբը այլալվեց: Պահ մի պատասխանել չկարողացավ, հետո բռնեց նրա թևից և ասաց.

— Գնանք, որդիս, գնանք այստեղից. մի մտածի այդ տխմարների խոսքերի վրա... դու ուրիշ եղբայրներ չունես... Ոչ, այդ ասածդ արարածները քո եղբայրները չեն... Նրանք չար, խորամանկ, իրար անգամ պատառող հրեշներ են... քո մայրը ես եմ...

— Գիտեմ, գիտեմ, բայց...

Եվ Օձուկը հառաչեց: Ոչինչ չէր հասկանում: Դառնությունը սեղմում էր կոկորդը, զգում էր, որ սրտից մի լար կտրվեց, և որ ինքը այդ հասարակության անդամը չէր այլևս, որ ինքը մարդ էր...

Բայց ի՞նչ էր ուրեմն «մարդը»...

Եվ թողեց մանուկը անտառն ու քարայրը, մի օր հեռացավ գայլերի հասարակությունից ու գնաց փնտրելու իր եղբայրներին, իրեն նման մարդկանց։ Չգիտեր ուր էին նրանք, որ անտառի կամ որ քարայրի մեջ։ Գնում էր փնտրելու։ Մի րտն ասում էր, որ կարողանալու էր գտնել։

Քայլեց երկար։ Երկու օր անընդհատ անցավ անտառներ, կտրեց դաշտեր. երրորդ օր, գիշերը հասավ մի մեծ գետի մոտ և հանգստանալու նստեց մի ծառի տակ։ Որովհետև հոգնած էր, պառկեց, քնեց և երագեց։

Երագեց, որպես թե մի մեծ այգու մեջ էր գտնվում, ուր ման էին գալիս իր նման երկու ոտքերի վրա քայլող արարածներ... Մի մեծ տուն, սպիտակ պատերով, երևում էր այգու մեջ. գետնի վրա վառվում էր խարույկը, որից ծխի ծուռումուռ սյունակը խտորեն բարձրանալով, նոսրանում—հալվում էր օդի կապտության մեջ... Նա ուրախ էր, որ գտնվում էր վերջապես յուրայինների մեջ, ապրում էր նրանց հետ։ Վաղուց անցած—գնացած պատկերներ խառն ու աղոտ կերպով, իրար խճողված, հրեշային կերպարանքներ ստացած, գալիս, մշտաշարժ հյուլենների պես, պտտվում և ոչնչանում էին նրա առջև...

Հանկարծ զարթնեց ու վեր թռավ։ Մի քանի ձայներ ընդհատել էին նրա քունը։ Երբ քնատ աչքերը տրորեց, քիչ մնաց ուրախությունից ու զարմանքից գժվեր։ Վայրենի ուրախության մի ճիչ դուրս թռավ կրծքից... Մարդիկ էին այնտեղ կանգնած, իր կողքին, իր առաջ։

Այո՛, մարդիկ։ Տխուր, խորշումուտ երեսով երեք դեմքեր, որոնք խոշոր փայտերով զինված՝ շրջապատել էին նրան, իսկ հեռվում կանգնած մի ավելի հաստափորն ու կարճիկը հրամաններ էր արձակում։ Սկսեց ազահությամբ, խորին հետաքրքրությամբ դիտել։ Եվ ամեն հիշողություն վերանորոգվեց իր մեջ։

Նրան շրջապատողները կալվածքի բանվորներն էին, իսկ հաստափորը՝ կալվածատերը։

Առավոտյան շուտով, երբ վերջինս, բահերով զինված երեք բանվորների հետ, այցելում էր իր արտերը, ծառի տակ տեսել էր այդ մերկանդամ, բրդոտ, խառնիխուռն մազերով ու սոսկալի դեմքով արարածին։

Մարդ էր իհարկե. մարդ, բայց վայրենի։ Եվ որովհետև այդ դեպքը պատահում է աշխարհիս այնպիսի անկյունում, ուր այդ տեսակ թշվառ արարածներ հազվադեպ չէին — աղան մտածեց զարթեցնել նրան և տեսնել, թե ի՞նչ պետք էր անել հետը։

Բանվորները ետ քաշվեցին, երբ «վայրենին» բարձրացավ։ Շատ էր նմանում գազանի։ Նրա տեսքը վախ պատճառեց բոլորին։ Բայց երբ աղան հեռվից տեսավ, որ «գազանը» չարություն չունեի դեմքի վրա, հարձակման նշաններ չէր ցույց տալիս, ինքը ստացավ զորեղի հովեր և գոչեց. — Ո՛վ ես դու և ի՞նչ իրավունքով ես մտել իմ հողերի մեջ։

Մանուկը ոչինչ չհասկացավ, բայց հուզվեց։ Մարդկային ձայնը, չնայելով, որ դուր չեկավ, սրտին խփեց։ Չ՞է որ իր եղբայրն էր իրեն խոսք ուղղում։ Փորձեց խոսել, ճիգ գործեց և կոկորդից միայն խուլ, ընդհատ ճիչեր ու ոռնոցներ արտադրեց։

— Համր է,— վճռեց աղան։

— Համր է,— արձագանք տվին բանվորները։

Զգաց մանուկը, որ իրեն չհասկացան, որ ինքը նրանց պես խոսել չէր կարողանում:
Հասկացավ, որ օտարացել էր նրանց համար, և որ իրենից վախենում էին իր նմանները,
Ըմբռնեց այդ, սիրտը սեղմվեց, և արտասուք իջան արյունով լի աչքերից:

Աղան հասկացավ, որ վայրենին խեղճ, համր մի արարած պիտի լիներ, ո՞վ գիտե, որ կողմից
եկած, ինչ արկածների ենթարկված:

Եվ ուշադրությամբ զննելուց հետո նրա կազմվածքն ու մկանունքները, մտածեց. «Ուժեղ է. լավ
բանվոր կարող է լինել և քիչով էլ գոհ կլինի. երեք մարդու գործ կարող է կատարել»:

Հետո հրամայեց գործավորներին՝ տանել նրան կալված ու կերակրել:

Այդպես էր, որ մանուկն ընկավ իր նմանների մեջ: Ուրախ էր, խիստ ուրախ: Տեսավ նորից
տուն ու այգի, կրակ ու ծուխ, որոնց նա երազի պես էր հիշում. տեսավ, թե ինչպես էին ապրում
մարդիկ և ինքն էլ աշխատեց «մարդ» դառնալ:

Մյուս օրը տարան նրան արտ և ձեռքը տվին բահն ու բրիչը: Զգիտեր ինչ էին ուզում անել տալ
իրեն: Սովորեցրին, որ պետք էր գործել, բահ զարնել, հողը հերկել, վարել, բուսցնել և նրա
արդյունքովը լցնել աղայի մեծ ամբարները:

Սկսեց աշխատել ուրիշ երեք բանվորների հետ: Դեռ ոչինչ չէր հասկանալ: Ուրախ էր, որ իր
նմանների մեջն էր: Անում էր, ինչ ուզում էին, ուտում էր, ինչ տալիս էին, իսկ եթե տվածովը չէր
կշտանում, զիշերները դուրս էր գնում, որս գտնում և անոթությունը հագեցնում:

Դեռ չգիտեին նրա որսերի մասին. աղան չէր իմացել, ուստի և մանուկը կարողանում էր
ստամոքսին գոհացում տալ:

7

Ապրեց նա այդպես բավական ժամանակ: Մոռացավ հետզհետե Սարիոնին ու Զեբին, Սիդին
ու Սամին, քարայրն ու անտառը, մոռացավ ազատ օդն ու կյանքը: Աշխատում, գործում էր
մինչև երեկո: Սկսեց քիչ-քիչ խոսել մարդկանց պես և որովհետև ոչ մի տեղ չէր գնում,
համոզվեց, որ մարդը այդպես է ծնվել, այդ է նրա կյանքը, և որ իրեն նման մարդիկ ստեղծված
են գործելու միշտ աղայի համար:

Բայց մի օր ամեն բան փոխվեց: Մի երեկո, երբ տուն էր եկել և ուզում էր քնել, հանկարծ
հրաշալի ձայներ հասան ականջին. ձայներ, որոնք դուրս էին գալիս աղայի բնակարանից:

Նա չէր մոտեցել երբեք այդ սենյակներին. մի տեսակ պատկառանքով էր նայել նրանց վրա.
արգելել էին մոտ գնալու, և այժմ չէր հասկանում ոչինչ: Բայց գիշերը մութ էր, և սենյակների
բաց լուսամուտներից դուրս ժայթքող լույսը գրավեց նրան:

Ծածուկ, սողոսկելով մոտ գնաց, բարձրացավ, ներս նայեց ու շլացավ: Մի թե այնտեղ եղած
արարածները մարդիկ էին: Եվ եթե նրանք էին մարդիկ, ապա իրենք ինչ էին, ի՞նքն ինչ էր...

Այս միտքը տակնուվրա արավ նրան: Ուրեմն դեռևս իր եղբայրների մեջ չէր գտնվում, նրանց
մեջ չէր, որ ընկել էր: Զգում էր, որ այնտեղ, սրահում եղած սպիտակամորթ, լույսով ողողված

արարածները պիտի լինեին իր եղբայրները և ոչ թե այն թշվառները, որոնք ամբողջ օրը արևի տակ սևանալուց, քրտնելուց, տանջվելուց հետո երեկոյան մի կտոր չոռ հաց էին կրծում և քնելու գալիս մի բուռ հարդի վրա:

Մտախոհ՝ հեռացավ նա սենյակներից և երկար թափառեց աննպատակ: Չէր կարողանում որոշել՝ ի՞նքն էր անասուն, թե՞ այդ սրահի արարածները մարդիկ չէին, այլ ավելի բարձր արարածներ: Այդ անհավասարությունը նա չէր ըմբռնում:

Եվ երբ քնելու էր գնում, հարցրեց բանվորներից մեկին.

— Ովքե՞ր են սրահում, մարդի՞կ են...

Բանվորը ծիծաղեց դառնությամբ:

Իհարկե մարդիկ էին, խո գայլեր չէին:

Մարդի՞կ... ուրեմն ինքը որո՞նց մեջ էր ընկել, ուրեմն բանվորներն ի՞նչ էին: Խաբվե՞լ էր արդյոք: Եվ իսկապես, մի՞թե այդ թշվառ արարածները նման էին այն վերևի առողջ, զվարթ, ժպտուն դեմքերով և ջքեղ հագուստներով անձերին, որոնք նստել էին անուշ կերակուրներով սեղանի առաջ, վայելում էին երկնային երաժշտություն...

Երկա՛ր, շատ երկար մտածեց, և դառնությունը համակեց նրան:

Երկրորդ օրը այդ միտքը չհեռացավ նրանից: Գործում էր, բայց մտածում: Կեսօրվա մոտ նորից մոտ գնաց իր ընկերներից մեկին և հարցրեց.

— Իսկ դո՞ւք, մե՞նք... մի՞թե մենք էլ մարդիկ ենք:

— Իհարկե,— պատասխանեցին նրան,

— Ինչո՞ւ ուրեմն նրանց նման չենք, նրանց կերածը չենք ուտում, նրանց պես զվարթ չենք, մաքուր չենք, հանգիստ չենք և չենք զվարճանում... միմիայն գործում ենք...

Ընկերները չպատասխանեցին իսկույն: Նրանցից մեկը քիչ մտածեց, հետո գլուխը շարժեց և մոմռաց.

— Նրանք աղաներ են... Աստված այդպես է արել:

Նրանց խոսակցությունը լսեց մի ծերունի բանվոր ևս, դադարեց գործելուց, բաժնի ցցեց հողի մեջ և տխրությամբ ասաց.

— Դու ասում էիր, բարեկամ, թե ինչո՞ւ մենք նրանց նման չենք անում... Շատ պարզ է. որովհետև նրանք չեն գործում, իսկ մենք գործում ենք. և այն էլ այսպես գործում...

— Բայց ինչո՞ւ նրանք չեն գործում...— հարց տվավ մանուկը:

— Որպեսզի մեզ նման չլինեն,— մեջ մտավ մի ուրիշը:

— Որովհետև,— պատասխանեց ծերունին,— անդադար մենք գործում ենք նրանց փոխարեն և ապրեցնում նրանց...

Եվ լռեցին: Մանուկն էլ լռեց: Նրա մեջ մտածողություններն ավելի խոր վերլուծող բնավորություն ստացան, և նա հարցից հարց մոլորվում էր եզրակացությունների մեջ:

Ինչո՞ւ ուրեմն իրենք գործում էին նրանց փոխարեն. մի թե այդպես պետք է լիներ: Չէ՞ որ ինքն էլ կուզենար նրանց պես սպիտակ լինել, փափկամորթ, մաքուր հագնված, լավ սենյակների մեջ ապրել, լավ կերակուրներ ուտել, զվարճանալ, երաժշտություն լսել...

Այո՛, եթե մարդ էր, ուրեմն իրեն էլ հարկավոր էր այդ բոլորը, իսկ եթե մարդ չէր և իրավունք չունէր դրանց, ինչո՞ւ ուրեմն ազատ կյանքը թողել, եկել էր նորից անասունի կյանք վարում, ավելի վատ, քան գայլերի կյանքը...

Երկրորդ երեկոյան, երբ վերադառնում էր գործից, էլի մոտ գնաց սրահներին, էլի խոսակցության, ծիծաղների, երաժշտության ձայներ վրդովեցին նրան:

Ներսնայեց: Սրահը լիքն էր: Նստել էին մի մեծ սեղանի շուրջ, ուտում էին և խմում, իսկ լույսն ու երաժշտությունը լցրել էին սրահը թրթռումներով:

Այո՛, մարդիկ այնտեղ էին և ոչ թե ցածրում: Սխալվել էր. պետք էր իր նմանների մոտ գնալ:

Եվ վճռական քայլերով բարձրացավ նա սանդուղքը, դեն շպրտեց դռան մոտ իր առաջը կտրող ծառաներին ու համարձակ սրահ մտավ:

Նրա փռշուտ, սև ու կոպիտ դեմքը, նրա հագուստն ու հանկարծակի մուտքը սարսափահար արին հյուրերին: Բարձրացան բոլորը սեղանից և իրար խառնվեցին:

Մանուկը մի քիչ մոտից դիտեց թռչունների պես վախեցող այդ արարածներին, հետո երկու քայլ էլ առաջ գնաց և ասաց.

— Հանդարտեցե՛ք. ես վնաս չեմ տալ ոչ ոքի. չէ՞ որ ես էլ մարդ եմ, ձեր եղբայրն եմ... Այո՛, ձեր եղբայրն եմ, այդ ինձ գայլերն ասացին. մա՛րդ եմ ես էլ...

Կալվածատերը, որ ճանաչել էր իր «վայրենուն», մոտ գնաց նրան սպառնալից դեմքով և գոչեց.

— Ինչպե՞ս համարձակվեցիր դու, անպիտան գործավոր, մտնել աղայիդ սենյակը... Դո՛ւրս կորիր... Ծառաներ, դուրս ձգեք այս անկիրթին...

— Սպասեցեք,— ասաց մեղմությամբ մանուկը,— մի երկու խոսք ունեմ, ասեմ և հետո ես ինքս կերթամ:

Բոլոր հյուրերը, որոնք այլևս չէին վախենում, որովհետև մի գործավոր էր մտնողը, մոտեցան և ականջ դրին:

— Խոսիր,— ասաց խստությամբ տանտերը:

— Ասացեք խնդրեմ,— հարցրեց մանուկը,— դուք մարդիկ եք, այնպես չէ՞:

Բոլորը ծիծաղեցին. այդպես տրված բնական հարցը կամ զարմանք և կամ ծիծաղ է առաջացնում:

— Մարդիկ եք, այդ ես տեսնում եմ,— շարունակեց մանուկը,— բայց նկատում եմ հետևապես, որ ցածում, ինձ հետ բնակվող արարածները, ինձ հետ գետնի վրա քնող, չոր հաց ծամող և անդադար տանջվող մյուս էակները մարդիկ չպիտի լինեն, այլ՝ անասուններ... Այդ այդպես է, որովհետև նրանք երբեք, ոչնչով նման չեն ձեզ։ Նրանք տխուր են, դուք զվարթ. նրանք լալիս են, դուք ծիծաղում եք. նրանք աղտոտ են, դուք մաքուր. նրանք՝ մերկ, դուք՝ շքեղ հագնված. վերջապես նրանք ուտում են չոր հաց և տանջվում են ամբողջ օրը, իսկ դուք վայելում եք այդպիսի կերակուրներ և երբեք չեք գործում... Մի՞թե մենք էլ մարդ չենք։

— Դուք էլ մարդ եք, խելառ,— գոչեց մի երիտասարդ— բայց ո՛չ մեզ նման։

— Ո՛չ ձեզ նման... Այո՛, այդ ճիշտ է։ Ես այդ տեսնում եմ։ Բայց որովհետև մարդ ենք, ուստի և հարկավոր է ձեզ նման լինել։ Ինձ ասացին, որ մենք պիտի աշխատենք՝ ձեզ ուտեցնելու համար։ Համաձայն եմ, աշխատենք, բայց միասին ուտենք. ինձ էլ տվեք իմ աշխատած. ես էլ եմ ուզում ձեզ պես խնդալ, զվարճանալ, լավ ուտել, հագնվել...

— Խենթ եք,— ձայնեցին մի քանի երիտասարդներ։

— Վտանգավոր մարդ ե...— դիտել տվին քիչ ավելի հասակավորները։

— Ոչ խենթ ե և ոչ էլ վտանգավոր,— մեջ մտավ տանտերը,— դեռ անկիրթ ե. իր անտառներն է հիշում... ծառանե՛ր, տարեք սրան և կրթեցեք...

Եվ բռնեցին մանուկին, իջեցրին ցած, կապեցին մի ծառի... ու կրթեցին...

8

Պառկել էր նա արյունաշաղախ՝ մի մուր սենյակում, խոնավ գետնի վրա։

Եվ տխուր էր ու մռայլ։ Ա՛խ, որքա՛ն երջանիկ էր նա, երբ գայլերի մեջ էր, ուր նրան ոչ ոք չէր նախատում, ոչ ոք նրանից առավելություն չունեւ, ոչ ոք նրանից չէր խլում իր աշխատածը և կամ նրան այդպես արյունաշաղախ դրության մեջ չէր նետում։

Ու լաց էր լինում, ոռնում գայլի պես։

Ո՛չ, ավելի լավ է դարձյալ գայլերի մեջ գնալ. վերադառնալ այնտեղ, իր բարի Զեբին, իր Սիդին ու Մամին տեսնել, նրանց հետ ապրել։ Այստեղ նրան սիրող չկար. այստեղ միայն տեր ու ծառա, զրկող ու զրկվող, բռնացող ու ստրուկ էին բոլորը... Բոլորն էլ թշվառներ էին, որոնք սիրել չգիտեին, չէին էլ կարող սիրել։

Այո՛, թողնել պետք էր մարդկանց և գնալ դարձյալ գայլերի մեջ։

Բայց մանուկին բանտարկել էին, ուզում էին կրթել, նեղ մթնոլորտի, ծառայականության և հնազանդության վարժեցնել, մոռացնել տալ ազատ օդն ու «վտանգավոր» փափագները։

Եվ մանուկը բարձրացավ, ցնցեց իր վրա փակած դուռը, ոռնաց, գոռաց, օգնության կանչեց և բաց անել խնդրեց...

Դրսից լսողները ցավելով ասում էին.

— Խենթացել է խեղճը:

Իսկ նա ազատություն էր ուզում, իր անտա՛ռը փափագում:

Ու մի ուժգին հարվածով տապալեց դուռը, դուրս թռավ ուրախության աղաղակը բերանին և սկսեց հեռանալ բնակությունից:

Բայց նրա ետևից պնդում էին: Շուտով թափվեցին վրան ամեն կողմից: Նա պաշտպանվեց ձեռքերով, խփեց շատերին, արյունն աչքն էր կոխել, հարվածեց իր բռնողներին:

Եվ ընկնում էին նրա հարվածների տակ... Ինչո՞ւ էին արգելում ազատ ման գալու և գնալու՝ ուր կուգեր. ինչո՞ւ էին ուզում բանտարկել իրեն:

Այլևս չէր ուզում իր չար եղբայրներին, որոնք միմիայն ցավ ու վիշտ էին պատճառում, միմիայն տանջում էին նրան: Ո՛չ, ավելի լավ էր գնալ գտնել գայլերի հասարակությունը՝ դարձյալ...

Բայց շուտով շրջապատեցին նրան շատ խմբեր՝ բրերը ձեռքերին, բռնեցին, տեղացին հարվածներ նրա վրա, հետո շղթա զարկին ու նորից տարան մի խոր և մութ ծակի մեջ փակեցին:

Հոգնել էր կովի մեջ, մենակ էր բռնության, ստրուկների, խուժանի դեմ և ընկճվում էր:

Եվ լսում էր, որ մարդկային ամբոխը դրսից ոռնում էր քաղցած գայլերից ավելի վատ.

— Սպանեցեք վայրենուն, մա՛հ մարդասպանին...

Գիշերն անցկացրեց մանուկը գրեթե ուշագնացության մեջ: Ոչինչ չէր հիշում: Չէր կարողանում շարժվել իսկ... Կցանկանար մեռնել, ազատվել. չէր ուզում այդպիսի կյանքը...

Չիմացավ, թե ինչպես մյուս օրը զարթնեցրին իրեն, ձեռքերը շղթայեցին ու դուրս տարան:

Մեծ ամբոխ էր հավաքվել նրա ճանապարհի վրա: Խուժանը ձեռքերն էր բարձրացնում, ոռնում... և նրա ականարկը միմիայն զզվելի, ստրկական կամ չար դեմքերի էր հանդիպում:

«Ա՛յս է մարդկությունը...», — մտածեց նա ու ցնցվեց, Մի՞թե ինքը դրանց եղբայրն էր. դրանց նմա՛նը...

Երկար չխոսեցին սրահի մեջ: Շուտով բռնեցին նրան, ձեռքերը ետևից կապեցին և տարան մի լայն հրապարակի վրա, ուր կար կեռ ցիցը կանգնեցրած:

Հանդիսավոր կերպով, շրջանաձև պատեցին այդ ցիցը, հետո մի սև հագած անձ փսփսաց խոսքեր նրա ականջին՝ մի ինչ-որ նոր կյանքի մասին խոսելով, և մեկը ձեռքի բռնած չվանը անցկացրեց նրա վզից, ստիպեց բարձրանալ աթոռի վրա, մի ուրիշն էլ չվանը տարավ ու կապեց բարձր ցցին:

Եվ լուռ էին: Միայն ա՛յդ ժամանակ լռել էր խուժանը:

Մանուկը տեսավ նրանց գազանային չար արտահայտությունը, եղբոր տանջանքներով զվարճացող, գազանից ավելի չնչին արարածների ցանկությունը:

Նրանց արյունաբբու, նախճիրային ոգին նկարված էր տեսնում դեմքերի վրա...

Ու հանկարծ զգաց, որ գետինը խուսափում էր ոտքերի տակից, որ մի Բան խիստ կերպով սեղմում էր կոկորդը: Խեղդվում էր, շունչը կտրվում...

Ուզեց գոռալ... և նրան թվաց, որ մի հսկա ձեռք վայրկենապես կորզում էր իրեն, սլացումով քարձրացնում, գնում էր մի բռպեաչափ և, ճղելով ամպերը, տանում էր հեռու, շա՛տ հեռու...

1891